

УДК 821.21

DOI 10.24412/3005-849X-2025-2-62-69

РӢӢЗГОР ВА ОСОРИ АБӢСАӢД САМӢОНИИ МАРВАЗӢ *Насриддинов Фахриддин Абдуманонович, д.и.ф., профессор кафедраи забон ва адабиёти тоҷики МДТ “ДДХ ба номи академик Б. Гафуров” (Хуҷанд, Тоҷикистон)*

ЖИЗНӢ И ТВОРЧЕСТВО АБУ САӢДА САМӢАНИ МАРВАЗИ *Насриддинов Фахриддин Абдуманонович, д-р филол. наук, профессор каф. таджикского языка и литературы ГОУ «ХГУ им. Б. Гафурова» (Худжанд, Таджикистан)*

ABU SA'D SAM'ANI MARVAZI'S LIFE AND CREATIONS *Nasriddinov Fakhriddin Abdumanonovich, doctor of Philology, professor of the department of language and literature under the SEI “KhSU named after acad. B.Gafurov (Khujand, Tajikistan) e-mail: fahr79@mail.ru*

Ҳаёт ва таълифоти Абӯсаъд Самъони Марвазӣ (тав. 506 Ҳ./1113 м., Марв – ваф. 562 Ҳ./1166 м., ҳамон ҷо), ки ӯ дар ҳифз ва муаррифии таъриху фарҳанги тоҷикон хидмати камназир анҷом додааст, баррасӣ шудааст. Дар асоси асноди муътамад масъалаҳои алқоб, куня, ному насаб, нисба (китоб «ал-Ансоб»), ҷойгоҳи хонадони Самъониён дар ҷаҳони илм, давраи касби дониш, устодон, сафарҳо, равобитии илми мутафаккир бо донишмандони ҳамрузгор ва марказҳои илмӣ, фарзандону шогирдон, мактабу тадрисгоҳ, мақоми илмиву адабӣ, таърихи вафоту мадфани Самъонӣ ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Осори Абӯсаъд Самъони Марвазӣ ба тариқи зайл дастабандӣ гардидааст: а) Китобҳои риҷолишиносӣ ва ансоб; б) китобҳои ахлоқӣ ва одобу русуми иҷтимоӣ; в) китобҳои роҷеъ ба илми ҳадис; г) китобҳои ибодат ва адъия; ғ) китобҳои фазоиلى шаҳрҳо ва хӯрданиҳо; д) китобҳои ҷуғрофӣ ва сафарномаҳо; е) китобҳои гуногунмавзӯ.

Калидвожаҳо: *Абӯсаъд Самъони Марвазӣ, хонадони Самъониён, Марв, осори Самъонӣ, ал-Ансоб*

Рассмотрены жизнь и труды Абу Саъда Самъани Марвази (род. 506 г.х./1113 г. н.э., Мерв – ум. 562 г.х./1166 г. н.э., там же), внесшего беспрецедентный вклад в сохранение и представление истории и культуры таджиков. На основе достоверных источников исследованы вопросы о нисбах («Аль-Ансаб» («Книга о нисбах»), титулах, прозвищах, обучающих наставниках, совершенных путешествиях, местах учёбы и преподавания, научных связях мыслителя с современными ему учеными и научными центрами, его потомках и учениках, научном и литературном статусе, о дате смерти и месте захоронения Абу Саъда Самъани Марвази. Отмечается, что перу Самъани принадлежат более 50-ти трудов. Труды мыслителя сгруппированы следующим образом: а) книги по генеалогии; б) книги по этике и социальному этикету; в) книги о хадисоведении; г) книги о богослужении и молитвах; д) книги о достоинствах городов и еды; е) географические книги и книги путешествий; ж) книги на разные темы.

Ключевые слова: *Абу Саъд Самъани Марвази, семья Самъанидов, Мерв, труды Самъани, «Аль-Ансаб» («Книга о нисбах»)*

The article examines the life and works of Abu Sa'd Sam'ani Marwazi (born 506 AH/1113 AD, Merv – died 562 AH/1166 AD, ibid.), who made an unprecedented contribution to the preservation and presentation of the history and culture of the Tajiks. Based on reliable sources, the questions about nisbahs (Al-Ansab (Book of Nisbahs)), titles, nicknames, teaching mentors, completed

journeys, places of study and teaching, scientific connections of the thinker with contemporary scientists and scientific centers, his descendants and students, scientific and literary status, date of death and burial place of Abu Sa'd Sam'ani Marwazi were investigated. It is noted that Sam'ani wrote more than 50 works. The thinker's works are grouped as follows: a) books on genealogy; b) books on ethics and social etiquette; c) books on hadith studies; d) books on worship and prayers; d) books on the virtues of cities and food; e) geographical books and travel books; g) books on various topics.

Key-words: *Abu Sa'd Sam'ani Marvazi, Sam'anid family, Sam'ani, Merv, Sam'ani's works, «al-Ansab» ("Book of Nisbah")*

Маърифати шахсияту абкарият ва баррасии рӯзгору осори он идда донишмандон, ки дар хифзи таъриху фарҳанги тоҷик ва бозшиносии мероси илмиву адабии миллат хидмат намудаанд, чиҳати рушди афзунтари тоҷикшиносӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Дар ин маврид, таҳқиқи аҳволу осори он фарзонагон, ки бо вучуди хидматҳои мондагор, кам шинохта шудаанд, аҳаммияти бештар ва таваҷҷуҳи шоистатар меҳаҳад.

Бешак, яке аз чунин афрод Абусаъд Самъонии Марвазист, ки тавассути таълифоти мондагори хеш бахши муҳимме аз асноди тоҷикшиносиро маҳфуз дошта, гузоришҳои нодири илмиву таърихиро то мо расонидааст. Шоиста аст, ки шахсият, корномаи илмӣ, осор ва арзишҳои тоҷикшиносии таълифоти ӯ батафсил баррасӣ ёбад ва нақши ин донишманд дар ҳифзу бозшиносии мероси илмиву фарҳангии тоҷик ба таври арзанда таҳқиқ пазирад.

Ба он мучиб, ки баррасии ҳамаи ин мавзӯҳо аз гунҷоиши як мақола берун аст, ин ҷо танҳо ба таҳқиқи рӯзгору муаррифии осори Абусаъд Самъонии Марвазӣ мепардозем. Умедворем, ки дар таҳқиқоти минбаъда ҷонибҳои дигарро низ ба баррасӣ кашем.

Абусаъд Абдулкарим ибни Муҳаммад ибни Мансур ибни Муҳаммад ибни Абдулҷаббори Тамимии Самъонии Марвазӣ яке аз дурахшонтарин чехраҳои илмии Машриқзамин аст. Ӯ аз хонадони бонуфузи Самъониён аст, ки асрҳо сарварии илму фатвои Марви Шоҳичонро дар уҳда доштанд. Самъониён бо нисбат ба ҷадди аълои худ Самъон, ки аз қабилаи Тамим буд, нисбаи «Самъонӣ» ёфтаанд [14, 3, 322]. Маҳмуди Хоразмӣ навишта: "Самъониён баландномтарин хонадон дар билоди ислом ва бузургтарину пешгомтарини эшон дар илм буда, пешиниёну пасиниёни онон қудваи уламову усваи фузало мебошанд" [16, 7, 181]. Бино ба навиштаи Ёкути Ҳамавӣ, ду китобхонаи бисёр ғанӣ ва бузурги Марв, ки дар ҷаҳони он рӯзгор назир надошт, ба ин хонадон мансуб буд [1, 5, 114]. Ҷаддаш Абулмузаффар Мансур ибни Муҳаммади Самъонӣ (ваф. 489 Ҳ./1096 м.) ҳамон бузургмардест, ки Низомулмулк барои ӯ мадрасаи Низомияи Марвро бино намуд. Муфтии Хуросон, пешвои соҳибфазлони замон ва муаллифи осори зиёди мондагор буд. Падараш Абубакр Муҳаммад ибни Мансури Самъонӣ (ваф. 510 Ҳ./1116 м.) олими бисёр номвари аҳди хеш буд, ки падараш Абулмузаффар ӯро аз худ фозилтару олимтар меҳонд [14, 3, 324]. Амуҳояш Абумуҳаммад Ҳасан ибни Мансури Самъонӣ (ваф. 531 Ҳ./1137 м.) ва Абулқосим Аҳмад ибни Мансури Самъонӣ (ваф. 534 Ҳ./1140 м.) ҳар ду аз фақеҳону муҳаддисони номвари он давр буданд [14, 3, 323-326].

Абусаъд Самъонии Марвазӣ 21-уми шаъбони соли 506 Ҳ./10-уми феввали 1113 м. дар Марв дар чунин хонадони боэътибори илму ирфон ба дунё омад [6, 7, 181; 16, 7, 131; 7, 6, 340; 2, 20, 450; 11, 3, 181 ва ғ.]. Падараш аз тифлӣ ба тарбияи ӯ таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуд. Дар ҳоле ки ду сол умр дошт, ӯро ба маҷлисҳои илм мебард ва он чи имло мефармуданд, ё худ ба онҳо имло мефармуд, ба номи ӯ менавишт. Ба ин васила, барои Самъонии тифл, ки вучудан ва ҳузуран он ҷо қарор дошт, санади истимоъ падида меомад ва исмаш дар сафи асмони муҳаддисон сабт мегардид. Ҳанӯз ки се сол бештар умр надошт, ӯро ба Нишопур бурд, то аз маҳзари мусниди рӯзгор Абдулғаффор ибни Муҳаммади Шеравӣ истимои ҳадис

намоёд. Ҳамчунин, кӯшид, то дар ин фурсат аз муҳаддисони бузурге, чун Убайд ибни Муҳаммади Кушайрӣ, Саҳл ибни Иброҳими Субъӣ ҳузуран ва самоан бархурдор гардад [6, 36, 447; 2, 20, 456 ва ғ.].

Чунин эҳтимоми падар мучиб гардид, ки дар даврони тифлӣ чандин устои номвари он рӯзгор, ба мисли Қозӣ Абусаид Муҳаммад ибни Алиӣ Марвазӣ соли 508 Ҳ./1114 м., Абуҳарб Муҳаммад ибни Фазли Зучоҷӣ соли 509 Ҳ./1115 м., Абутоҳир Муҳаммад ибни Абдулвоҳиди Исфаҳонӣ соли 510 Ҳ./1116 м. ва ғ. роҷеъ ба масмуот ва иддае аз осори худ барои ӯ иҷозанома бинависанд.

Моҳи сафари соли 510 Ҳ./июли 1116 м. падари Абусаъд Самъонии Марвазӣ аз олам дармегузарад [14, 3, 325]. Қабл аз вафот писаракаш Абдулкаримро, ки Ҳанӯз ҷаҳор сол аз умраш сипарӣ нагардида буд, дар канори ду бародари донишмандаш, ба бехтарин шогирди худ Имом Иброҳими Маррузӣ месупорад ва ӯро бар тарбияи ҷиддии фарзандаш васият мефармояд [16, 7, 181].

Абусаъд Самъонии Марвазӣ тахти тарбияи амуҳо ва Имом Маррузӣ дар Марв касби дониш менамоёд. Назди амуи бузургаш Абумуҳаммад Самъонӣ «Ҷомеъ»-и Маъмар ибни Рошид, «Таърих»-и Аҳмад ибни Ясор, «Амолӣ», «ал-Интисор» ва «Ҳазор ҳадис»-и бобояш Абулмузаффар Самъонӣ, «Амолӣ»-и Абузакариё Музаққӣ ва чанд осори дигарро меҳонад [14, 3, 325].

Аз амуи хурдиаш фикҳ, ҳилоф ва аҳодиси шунидаҳояшро меомӯзад [14, 3, 325-326]. Аз писарамуяш Абумансур Муҳаммад ибни Ҳасани Самъонӣ шеърӯ адабро фаро мегирад [14, 3, 325].

Ҳамчунин, хоҳараш Аматуллоҳ Ҳурра (тав. 491 Ҳ./1098 м.) дар тарбияи ӯ хидмат намудааст. Абусаъд Самъонӣ зимни гузориши хоса аз шахсияти ӯ навишта, ки аҳодис ва ҳикматуеро бо санади ӯ наздаш омӯхтаам [14, 3, 326].

Дар ин фурсат Имом Маррузӣ тибқи васияти устои худ пайваста дар тарбияи Абусаъд Самъонӣ таваҷҷуҳ зоҳир менамоёд. Дар шаклгирии шахсияти илмии Самъонӣ ва тарбияи ахлоқии ӯ ин устод хидмати зиёд анҷом додааст [16, 7, 181].

Бояд қайд намуд, ки Абусаъд Самъонии Марвазӣ, дар аҳди ҷавонӣ, афзун бар аҳли ҳонадон ва устоду васияш Иброҳим ибни Аҳмад ибни Муҳаммади Маррузӣ, аз асотиди дигар низ баҳрааманд гардидааст, ки ашхоси зерин аз ҷумлаи онҳоянд:

– Абулқосим Абдурахмон ибни Абубакри Аккоф (ваф. 532 Ҳ./1138 м.), ки муаддиби Самъонӣ буд ва илми адабро нахуст назди ӯ омӯхт [14, 1, 203].

– Қозӣ Абуҷаъфар Муҳаммад ибни Абдуллоҳи Соиғии Марвазӣ (ваф. 530 Ҳ./1136 м.), ки Самъониро барои иштиғол ба фикҳ ташвиқ менамуд ва аз ин устод ҷузъе ҳадис китобат карда буд [14, 3, 517].

– Абулфатҳ Муҳаммад ибни Али ибни Иброҳими Натанзӣ, ки соли 521 Ҳ./1127 м. ба Марв омада буд. Самъонӣ дар он ҳол бахше аз илми адабро аз ӯ фаро гирифт ва аз донишаш баҳраҳо бардошт [14, 5, 505].

Абусаъд Самъонии Марвазӣ пас аз он ки дар зодгоҳаш муҳимтарин асосҳои донишро фаро мегирад, барои касби камолоти илмӣ ба сафар мебарояд. Дар ин чода амуи хурдиаш Абулқосим Самъонӣ сарпарасту раҳнамои ӯ буд. Сафари нахуст ба Сарахс сураи мегирад. Ҳар ду аз он чо ба Марв бозмегарданд [14, 3, 326]. Аз соли 529 Ҳ./1135 м. сафари тӯлоии Самъонӣ оғоз мешавад. Ӯ дар ин сафар ба муҳимтарин шахрҳои Хуросон, Ироқ, Ҳироз ва Шом рафта, аз устодони зиёд бархурдор мегардад.

Самъонӣ худ оғози ин сафарро чунин ба қалам меоварад: «(Бо устоду амуям Абулқосим Аҳмади Самъонӣ) дар моҳи шавволи соли панҷсаду бисту нӯх (июли соли 1135 м.) сӯи Нишопур ба сафар баромадем. Рафтани ӯ барои ҳамроҳӣ бо ман буд. Зеро ман бисёр меҳостам, ки дар ин сафар ҳадисҳои Муслим ибни Ҳаҷҷочӣ Кушайроиро самоан фаро

бигирам. Ў ҳамроҳи ман «Саҳеҳ»-и Муслимро самоан фаро гирифт. Пас аз он, хост, то ба ватан бозгардад. Ман аз ӯ пинҳон шудам, то пас аз рафтаниш дар Нишопур бимонам. Аммо ӯ бидуни ман нарафт ва то берун омаданим мунтазир монд. Ночор бо ӯ то Тӯс омадам. Аз он ҷо ризояти ўро дарёфта, ба Нишопур бозгаштам ва ӯ ба Марв бирафт. Як сол дар Нишопур бимондам. Сипас аз он ҷо ба Исфаҳон рафтам ва дигар амуямро надидам. Соли 533 (1139 м.), ки дар Бағдод будам, хабари даргузашташ бароям расид ва он ҷо барояш таъзия барпо намудем» [14, 3, 326].

Тибқи гузориши манобеъ, Абусаъд Самъонӣ дар Нишопур бештар аз Абуабдуллоҳ Фаровӣ, Абулмузаффар Қушайрӣ, Ҳибатуллоҳ ибни Саҳли Саййидӣ, Исмоил ибни Абубакри Қорӣ, Фотима бинти Заъбил, Зоҳир ибни Тоҳир, Абулқосим Шаҳҳомӣ истимои ҳадис менамояд. Сипас ба Исфаҳон меравад. Он ҷо аз Абулфараҷ Саид ибни Абураҷои Сайрафӣ, Абуабдуллоҳи Халлол, Умм-ул-Мучтабо Фотима ва аз ҳама бештар аз Ҳофиз Исмоил Муҳаммади Таймӣ баҳра бармедорад.

Соли 532 ҳ./1138 м. аз Исфаҳон ба Бағдод меравад. Он ҷо бештар аз Муҳаммад ибни Абдулбоқии Самарқандӣ ҳадис истимоъ мефармояд. Ҳамчунин, аз дониши Абумансури Шайбонӣ, Абдулваҳҳоби Анмотӣ, Абусаъди Завзанӣ ва тоифае дигар бархурдор мегардад [6, 36, 447; 2, 20, 457; 9, 18, 178].

Аз Бағдод ба сафари ҳаҷ меравад. Пас аз адои маносик муддате дар шаҳрҳои Шому Ирок бар касби илм мебардозад. Дар Димишқ аз Қозӣ Абулмаолий, Абутолиб ибни Абуақил, Фақеҳ Насруллоҳ, дар Ҳалаб аз Абулҳасан Алӣ ибни Абдуллоҳи Антоқӣ, дар Ҳимс аз Абулбаён Муҳаммад ибни Абдурраззоқӣ Танухӣ, дар Басра аз Талҳа ибни Алиӣ Шоҳид, дар Анбор аз Яҳё ибни Алӣ ибни Муҳаммад ва ғ. ҳадис мешунавад.

Дар ҳамин сафар бо таърихнигори маъруфи он замон, муаллифи «Таърихи Димишқ» Ибни Асокир дӯстӣ пайдо мекунад [6, 36, 447]. Дар сафари мазкур Масҷидулақсоро зиёрат менамояд. Зиёрати ӯ аз Байтулмуқаддас, дар ҳоле, ки бисёр пурхатар буд ва он шаҳр дар дасти фарангиён қарор дошт, сурат мегирад [2, 20, 460].

Аз ин сафар ба Бағдод бозмегардад ва дар ҳамин аҳд ба «Таърихи Бағдод»-и Ҳатиб зайл менависад.

Зимни сафар аз фозилоне бидуни он ки дар дарси эшон нишаста бошад, низ омӯхтаниҳо касб менамуд. Муаллифи «Сияру аълом ан-нубало» аз «Таҳбир»-и Самъонӣ чунин оварда: «Дар чомеи Буруҷирд машғули истинсоҳ будам. Ногоҳ пирамарде шӯридаҳол даромаду пурсид: Чӣ менависӣ? Посух гуфтаниро нарасонидам ва бо қароҳат гуфтам: Ҳадис. Гуфт: Мисли ин ки толиби ҳадис ҳастӣ? Гуфтам: Бале. Гуфт: Аз кучой? Гуфтам: Аз Марв. Гуфт: Бухорӣ аз қадом аҳли Марв ривоят менамояд? Гуфтам: Аз Абдон, Садақа ибни Фазл ва Алӣ ибни Ҳучр. Гуфт: Номи Абдон чист? Гуфтам: Абдуллоҳ ибни Усмон. Гуфт: Чаро ўро "Абдон" гуфтаанд? Аз посух очиз мондам. Ў табассум намуд. Бар ӯ бо чашми дигар нигаристам ва гуфтам: Шайх худ мефармуданд? Гуфт: Куняти ӯ "Абуабдуррахмон" аст. Пас, дар ном ва куняти ӯ «абд» чамъ омадааст. Ба ҳамин сабаб, ўро «Абдон» (ду абд) мегӯянд. Гуфтам: Ин сухан аз кист? Гуфт: Шунидам, ки Ибни Тоҳир чунин мегуфт. Ў Ҳофиз Абулфазл Муҳаммад ибни Ҳибатуллоҳ ибни Алоӣ Буруҷирдист. Ў бар мо аз Абумуҳаммади Дунӣ ва гурӯҳе дигар ривоят намудааст» [2, 20, 464-465].

Абусаъд Самъонӣ Марвазӣ соли 538 ҳ./1144 м. пас аз сафари тӯлонӣ ба зодгоҳи худ Марв бармегардад. Он ҷо издивоҷ менамояд. Пас аз соҳиби писар мегардад ва ўро «Абдуррахим» ном мегузорад. Чун ин писар ба синни истимоъ мерасад, бо ӯ аз соли 540 ҳ./1145 м. то 546 ҳ./1151 м. барои истимои ҳадис аз устодони бузурги Хуросону Мовароуннаҳр дар шаҳрҳои мухталифи ин сарзаминҳо сафар менамояд [19, 118; 6, 36, 447-448; 10, 18, 172-173; 2, 20, 458-460].

Абусаъд Самъонӣ зимни ин сафарҳои тӯлонӣ аз маҳзари ҳазорон устод баҳра бармедорад. Аз ҳамин чост, ки Ибни Начҷор навишта: «Ба ман расида, ки теъдоди машоихи ӯ ҳафт ҳазор аст. Ин теъдод устод ба касе муяссар нагардидааст» [10, 18, 472]. «Муъҷам-уш-шуюх»-и Абусаъд Самъонӣ, ки хос дар муаррифии устодони ӯст, худ далели зиёдии асосидаш мебошад.

Дар сафар устодон низ аз ӯ баҳра бармедоштанд. Заҳабӣ аз «Зайл»-и Самъонӣ оварда: «Устодаш Қозии Мористон дар дасти Самъонӣ чузъе аз ҳадисро дид, ки ӯ аз устоди аҳли Куфа Умар ибни Иброҳими Зайдӣ шунида буд. Онро гирифт баъди худ нусха бардошт ва онро аз Самъонӣ бишунид» [2, 20, 463].

Абусаъд Самъонии Марвазӣ пас аз сафарҳои зиёд, ки чиҳил соли зиндагияш сипарӣ шуда буд, ба зодгоҳаш Марв бозмегардад ва боқии умрро вақфи таълифу тадрис ва ваъзу иршод менамояд. Дар ин замина, мадрасаи Амидияи Марв ҳамчун қонуни интишори дониш барои ӯ хидмат менамояд.

Ҳазорон донишомӯз аз маҳзараш касби ғайр аз бузургони он аҳд, ба мисли Ибни Асокиру писараш Қосим ибни Асокир, фарзандони ҳуди Самъонӣ Абдуллоҳ ва Муҳаммад, Абуравҳ Абдуллоҳ ибни Муҳаммади Ҳиравӣ, Абузавъ Шайхоби Шазёнӣ, Абуҳошим Абдуллоҳи Ҳалабии Ҳанафӣ, Абдуллоҳ ибни Суқайна, Абулфатҳ Муҳаммад ибни Муҳаммади Соиф, Абдуллоҳ ибни Манино, Юсуф ибни Мубораки Ҳафсоф ва ҷане дигар аз ӯ ривоятҳо доранд, ки дар манобеъ мастур мебошанд [2, 20, 460; 16, 7, 182].

Дар ин аҳд ӯ ба қамолоти устодӣ расида, ба "Тоҷулислом" муаллаф мегардад. Пешвои Марви Шайхон ва умуми Хуросон қарор мегирад. Муносири ӯ, муаллифи «Таъриху мадинати Димишқ» зимни сухан аз дӯстии ҳам, ин мақоми ӯро чунин баён мекунанд: «Охири хабаре, ки аз ҳоли ӯ ба ман расидааст, ин ирсолоти китобест аз ҳуди ӯ бо номи «Фартул-ғаром ило сокини-ш-Шом». Ин китоб, ки бо хати ҳуди ӯ навишта шуда буд, соли панҷсад шаст (1165 м.) дар ҳашт чузъ ба ман расид... Имрӯз ӯ бе ҳеҷ баҳс пешвои Хуросон аст» [6, 36, 448].

Чунонки зикр ёфт, Самъонӣ назди устодон илми адаб омӯхта буд. Аз хурдӣ бо шеър унсу алоқа дошт ва гоҳе шеър низ месурӯд. Тавассути сарчашмаҳо намунаҳои шеъри ӯ то мо расидаанд. Ин ҷо ҳамчун мисол намунаеро иқтибос мекунем.

Ибни Асокир навишта: «Абусаъд бо хатти хеш чунин шеърро, ки аз ҳуди ӯ буд, бароям фиристод:

*Насиму саба-л-ваҷди баллиғ саломӣ
Ило сокини арзи Начдин ва Шомӣ
Ва заққирҳум заврата-т-торишина ҳалулан
Ҳалулан биазёли тилка-л-хиёми
Замонан наъимно биравзоти ғайшин
Сақатҳа-л-ғаводӣ думуъа-л-ғамомӣ
Марарно биҳо зоирини валокин
Атола-л-аҳиббату фиҳо муқомӣ
Факам халафа-л-қалбу фиҳим ғариман
Юзиқу мина-л-ҳаҷри каъса-л-ғаромӣ
Фамо дома алайҳим изо мо қанаъно
Бираҷъи-т-таҳоё ва радди-с-саломӣ» [6, 36, 448-449].*

(Тарҷума: Эй насими боди беқарорӣ, саломӣ маро ба сокини сарзамини Начду Шом бирасон. Зиёрати ногаҳонӣ, ки маро бар домани он хаймаҳо фуруд оварда буд, ба хотири онон биевар. Замоне дар боғистонҳои хуши зиндагӣ, ки абрҳои субҳгоҳӣ бар сари онҳо мегиристанд, бо ҳам бархурдорӣ доштем.

Ба он сарзамин ба хотири зиёрат гузаштем, аммо ёрони мувофику дӯстони содиқ сабаб гардиданд, то муддате он чо бимонем.

Дил чӣ қадар соҳибминнатонро он чо гузошта, ки аз ҳаҷру дурии онон чоми дард дармекашад.

Агар ба посухи таҳийяту бозфиристи салом хушнуд набошем, дӯстӣ идома нахоҳад ёфт).

Абусаъд Самъони Марвазӣ дар рубӣ охири умри хеш муҳимтарин осори худро таълиф намуд. Дар манобеъ номгӯи беш аз панҷох асари ӯ зикр ёфтааст. Метавон бо тааммул ба ном ва мундариҷаи иддае аз онҳо маҷмуи осори ӯро дар чанд мавзӯ ва меҳвар бозшиносӣ намуд:

а) Китобҳои риҷолшиносӣ ва ансоб: ал-Ансоб; ат-Таҳбир фӣ муъҷами-л-кабир; Зайли «Таърихи Бағдод»-и Хатиби Бағдодӣ; Таърих-ул-вафот ли-л-мутааххирина мина-р-рувот; Бухору бухури Бухорӣ; Таърихи Марв; аш-Шадду ва-л-ъад(д) лиман туканно би Абисаъд; Фарт-ул-ғаром ило сокини-ш-Шом; Лафат-ул-мушток ило сокини-л-Ирок; Муъҷам-уш-шуюх;

б) Китобҳои ахлоқӣ ва одобу русуми иҷтимоӣ: ал-Адаб ва истиъмоли-л-ҳасаб; Баёну из ал-узлат; ат-Таҳоё ва-л-ҳадоё; ал-Ҳас(с) ёло ғасли-л-ядайн; Адаб-ул-имло ва-л-истимло; ат-Тухаф ва-л-ҳадоё; Тухфат-ул-идайн; Тақдим-ул-ҷийфон ила-з-зийфон; Духул-ул-ҳаммом; ар-Рибҳу ва-л-хасорат фи-л-касби ва-т-тиҷорат; Салват-ул-аҳбоб ва раҳмат-ул-асҳоб; ас-Сидқу ва-с-садоқат; Тироз-уз-заҳаб фӣ адаби-т-талаб; Мақом-ул-уламо байна ядайн-л-умаро;

в) Китобҳо роҷеъ ба илми ҳадис: Асонид-ул-масонид; ал-Мусовот ва-л-мусофаҳа;

г) Китобҳои ибодат ва адбӣ: ад-Даъавот-ул-кабира; ад-Даъавот-ул-марвия ёани-л-ҳазрати-н-набавийя; Салот-ут-тасбеҳ; Ҳасси-л-имом ёло таҳфифи-с-салоти маъа-л-итмом; ал-Маносик; Маҷмуъ-ул-ҳадиси-л-мустафиз фӣ савми-л-айёми-л-биз;

ғ) Китобҳои фазоили шахрҳо ва хӯрданиҳо: Фазл-уш-Шом; Фазл-уд-дик; Фазлу сура Ё Син; Фазл-ул-ҳир(р); ал-Ҳалова; ал-Ҳариса;

д) Китобҳои ҷуғрофӣ ва сафарномаҳо: Тухфат-ул-мусофир; ал-Исфор фи-л-асфор; Муъҷам-ул-булдон; ал-Ҳанин ила-л-автон; ал-Ихтор фӣ рукуби-л-биҳор;

е) Китобҳои гуногунмавзӯ: Афонин-ул-басотин; ар-Расоил ва-л-масоил; Фавоид-ул-мавоид; Рафъ-ул-иртиёб ёан китобати-л-куттоб; ал-Амолӣ; ат-Тазкира ва-т-табсира; Зикро ҳабибун раҳал ва бушро машибун назал [19, 301-304; 16, 7, 182-184; 2, 20, 460-462; 4, 4, 55; 10, 18, 173; 17, 6, 5-6].

Қобили қайд аст, ки Ибни Чавзӣ бо Абусаъд муосир ва дар Бағдод шарикдарс низ буд [10, 18, 178]. Аммо дар «ал-Мунтазам» назарҳои мунтақидона нисбат ба шахсияти ӯ баён намудааст [9, 18, 179]. Аз посуххое, ки дар манобеъ омадаанд, бармеояд, ки интиқоди Ибни Чавзӣ беасл ва муғризона будааст [5, 1, 16; 19, 239-242 ва ғ.].

Абусаъд Самъони Марвазӣ бо таълифи ин ҳама осор ва қору пайкори илмӣ дар ташаккули илму фарҳанги башарӣ хидматҳои мондагор анҷом дода, нақши хонадони Самъониро дар ин чода хеле равшан намоён сохтааст. Аз Самъониён касе дар таълифи осор чун Абусаъд Самъони Марвазӣ муваффақ нагардидааст ва мисли ӯ бар авҷи камолоти илмӣ нарасидааст. Ибни Асир дар ин замина чӣ неқӯ навишта: «Абусаъд Самъонӣ воситатулиқд, чашми бино ва дасти тавонои хонадони Самъонӣ буд. Риосати ин хонадон бо ӯ ба ғоят расид ва сарвариашон ба камолот пайваст» [5, 1, 14].

Абусаъд Самъони Марвазӣ дар синни 56-солагӣ дар шабе аз оғози моҳи рабеулаввали соли 562 Ҳ./декабри 1166 м. дар Марв аз дунё даргузашт. Қисми хокии ӯро дар мазори Санҷидони Марв ба хок супориданд.

Бо даргузашти Абӯсаъд Самъони Марвазӣ ҷаҳоне аз илм бар хок рафт ва ҷаҳоне аз мардум бар сӯғ ништастанд. Ғулғулае, ки ӯ дар ҷаҳони илм андохт, ҳаргиз фуру нахоҳад нишаст ва ҷароғе, ки аз хирад афрӯхт, ҳеҷ гоҳ нахоҳад мурд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Ёқутӣ Ҳамавӣ, Абӯабдуллоҳ Ёқут ибни Абдуллоҳ ал-Ҳамавӣ. Муъҷам-ул-булдон. – Бейрут: Дору Содир, иборат аз Ҳафт ҷилд.
2. Заҳабӣ, Шамсуддин Муҳаммад ибни Аҳмад. Сияру аълом ан-нубало. – Бейрут: Муассисат-ур-рисола, 1985, иборат аз бисту панҷ ҷилд.
3. Заҳабӣ, Шамсуддин. Муҳаммад ибни Аҳмад. ал-Ибар. – Бейрут: Дор-ул-кутуб ал-илмийя, 1985, иборат аз чор ҷилд.
4. Зирикӣ, Хайридин. ал-Аълом. – Бейрут: Дор-ул-илм ли-л-малойин, 2002, иборат аз Ҳафт ҷилд.
5. Ибни Асир, Иззуддин ибни Асири Ҷазарӣ. ал-Лубоб фӣ таҳзиб ал-Ансоб. – Бағдод: Мактабату Мусанно.
6. Ибни Асоқир, Абулқосим Алӣ ибни Ҳасани Шофей. Таъриху мадинату Димишқ. – Бейрут: Дор-ул-фикр, 1995, иборат аз Ҳафт ҷилд.
7. Ибни Имод, Шихобуддин Абулфалоҳ Абулхай ибни Аҳмад. Шазарот-уз-заҳаб. – Димишқ: Дору Ибну Касир, 1986, иборат аз даҳ ҷилд.
8. Ибни Касир, Абулфадло Исмоил ибни Умар. ал-Бидоя ва-н-ниҳоя. – Миср: Дору ҳичр, 1997, иборат аз бисту як ҷилд.
9. Ибни Ҷавзӣ, Абулфараҷ Абдулраҳмон ибни Алӣ. ал-Мутазаам. – Бейрут: Дор-ул-кутуб ал-илмийя, 1992, иборат аз нуздаҳ ҷилд.
10. Ибни Наҷҷор, Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Маҳмуд ибни Ҳасани Бағдодӣ. ал-Мустафод. – Бейрут: Дор-ул-кутуб ал-арабӣ, иборат аз чор ҷилд.
11. Ибни Халикон, Абулаббос Аҳмад ибни Муҳаммад. Вафийёт-ул-аъён. – Бейрут: Дор-ул-кутуб ал-илмийя, 1998, иборат аз шаш ҷилд.
12. Карл Броккелман. Таърих ал-адаб ал-арабӣ. – Риёз: Мактабат-уш-шомила, 2004, иборат аз шаш ҷилд.
13. Самъонӣ, Абдулкарим ибни Муҳаммад. ал-Ансоб / Бо муқаддима ва таълиқоти Абдуллоҳ Умар ал-Борудӣ. – Бейрут: Дор-ул-ҷинон, 1988, иборат аз панҷ ҷилд.
14. Самъонӣ, Абдулкарим ибни Муҳаммад. ал-Ансоб / Бо ҳавошии Муҳаммад Абдулқодир Ато. – Бейрут: Дор-ул-кутуб ал-илмийя, 1998, иборат аз панҷ ҷилд.
15. Самъонӣ, Абдулкарим ибни Муҳаммад. ал-Ансоб / Тасҳеҳ ва таълиқи Шайх Абдулраҳмон ибни Яҳё ал-Муаллами Ямонӣ. – Ҳайдаробод, 1962, иборат аз дувоздаҳ ҷилд.
16. Субкӣ, Тоҷуддин Абӯнасор Абдулваҳҳоб ибни Алӣ. Табақот-уш-шофеийя ал-кубро. – Қоҳира: Дору эҳё ал-кутуб ал-арабӣ, иборат аз даҳ ҷилд.
17. Умар Ризо Каҳҳола. Муъҷам-ул-муаллифин. – Бейрут: Дору эҳё ат-турос ал-арабӣ, 1957, иборат аз понздаҳ ҷилд.
18. Ҳоҷӣ Халифа, Мустафо ибни Абдуллоҳ. Кашиф-уз-зунун. – Бейрут: Дор-ул-кутуб ал-илмийя, 2005, иборат аз се ҷилд.
19. Яҳё Маҳмуд ибни Ҷунайд. Абӯсаъд ас-Самъонӣ ва оламийят-ус-сақофа ал-арабийя. – Риёз: Марказ-ул-буҳус ва-т-тавосул ал-маърифӣ, 2017.

REFERENCES

1. Ya'qut al-Hamawi, Abu 'Abd Allah Ya'qut ibn 'Abd Allah al-Hamawi. Mu'jam al-buldan [Dictionary of Countries]. Beirut: Dar Sadir. 7 vols.
2. al-Dhahabi, Shams al-Din Muhammad ibn Ahmad. Siyar a'lam al-nubala' [Biographies of Noble Figures]. Beirut: Mu'assasat al-Risalah, 1985. 25 vols.
3. al-Dhahabi, Shams al-Din Muhammad ibn Ahmad. al-'Ibar [Lessons/History]. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah, 1985. 4 vols.

4. al-Zirikī, Khayr al-Din. al-A'lām [The Figures/Biographies]. Beirut: Dar al-'Ilm li-l-Malayin, 2002. 8 vols.
5. Ibn Athir, 'Izz al-Din ibn Athir al-Jazari. al-Lubab fi Tahdhib al-Ansab [The Core in Rectifying Genealogies]. Baghdad: Maktabat al-Muthanna.
6. Ibn 'Asakir, Abu al-Qasim 'Ali ibn al-Ḥasan al-Shafi'i. Ta'rikh Madinat Dimashq [History of the City of Damascus]. Beirut: Dar al-Fikr, 1995. 80 vols.
7. Ibn al-'Imad, Shihab al-Din Abu al-Falaḥ Abu al-Hayy ibn Aḥmad. Shadharat al-Dhahab [Splinters of Gold]. Damascus: Dār Ibn Kathīr, 1986. 10 vols.
8. Ibn Kathir, Abu al-Fida' Isma'il ibn 'Umar. al-Bidayah wa-l-Nihayah [The Beginning and the End]. Egypt: Dār Hijr, 1997. 21 vols.
9. Ibn al-Jawzi, Abū al-Faraj 'Abd al-Raḥman ibn 'Ali. al-Muntaẓam [The Regular/History]. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah, 1992. 19 vols.
10. Ibn al-Najjar, Abu 'Abd Allah Muḥammad ibn Mahmud ibn al-Hasan al-Baghdadi. al-Mustafad [The Benefited]. Beirut: Dar al-Kutub al-'Arabi. 4 vols.
11. Ibn Khallikan, Abu al-'Abbas Aḥmad ibn Muhammad. Wafayat al-A'yan [Obituaries of Eminent Men]. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah, 1998. 6 vols.
12. Brockelmann, Carl. Ta'rikh al-Adab al-'Arabi [History of Arabic Literature]. Riyadh: Maktabat al-Shamilah, 2004. 6 vols.
13. al-Sam'ani, 'Abd al-Karim ibn Muhammad. al-Ansab [The Genealogies]. With introduction and commentaries by 'Abd Allah 'Umar al-Barudi. Beirut: Dar al-Jinan, 1988. 5 vols.
14. al-Sam'ani, 'Abd al-Karim ibn Muhammad. al-Ansab [The Genealogies]. With glosses by Muhammad 'Abd al-Qadir 'Aḥa. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah, 1998. 5 vols.
15. al-Sam'ani, 'Abd al-Karim ibn Muhammad. al-Ansab [The Genealogies]. Corrected and commented by Shaykh 'Abd al-Raḥman ibn Yaḥya al-Mu'allami al-Yamani. Haydarabad, 1962. 12 vols.
16. al-Subki, Taj al-Din Abu Naṣr 'Abd al-Wahhab ibn 'Ali. Ṭabaqat al-Shafi'iyyah al-Kubra [Major Classes of the Shafi'is]. Cairo: Dar Ihya' al-Kutub al-'Arabi. 10 vols.
17. Kaḥḥalah, 'Umar Riḍa. Mu'jam al-Mu'allifin [Dictionary of Authors]. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi, 1957. 15 vols.
18. Ḥajji Khalifah, Muṣṭafa ibn 'Abd Allah. Kashf al-Zunun [Discovery of Suspensions/Bibliography]. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah, 2005. 3 vols.
19. Yaḥya Maamud ibn Junayd. Abu Sa'd al-Sam'anī wa 'alamiyyat al-Thaqafah al-'Arabiyyah [Abu Sa'd al-Sam'ani and the Universality of Arab Culture]. Riyadh: Markaz al-Buḥuth wa-l-Tawaṣul al-Ma'rifi, 2017.